עופרה מצוב־כהן

ילדה, תלמדי מהטעויות שלנו

אלקס ריף: טפשונת משטרים, פרדס 2018, 82 עמ׳

ספר השירים של אלקס ריף משך את לבי לאחר שקראתי בית אחד מעורר אמפתיה, צובט ונוגע אל הלב מתוך שירה הארס־פואטי ׳שירי יום הולדת׳: "לְכָל מִי שֶׁאוֹמֵר/ שֶׁאֲנִי נִרְאֵית מְאֻשָּׁרֶת־הַלְוַאי תָּמוּתוּ/ בִּזְכוּתְכֶם, הַצָּגַת הַיָּחִיד שֶׁלִּי/ עוֹלָה מֵחָדָשׁ בְּכָל לַיְלָה./ תּוֹדָה" (עמ׳ 65).

שיר יום ההולדת של אלקס ריף מופנה לכל מאן דבעי. יש בו ביקורת גלויה, נשכנית וגם מחאה כבושה, רגשות מעורבים שהיא מפנה לקהל שלמרבה האירוניה צורך את האמנות שהיא יוצרת. כך, "הַלְוַאי תָּמוּתוּ" ובאותה בנשימה מתפרצת ועוקצנית היא גם אומרת "בִּזְכוּתְכֶם" ו"תּוֹדָה". מבע דואלי כזה עשוי לשקף הרגשה של דוברת־אמנית שרק ממקום הצלחתה וכמי שיודעת עד כמה קשתה הדרך, יש בידיה להודות ולבקר בנשימה אחת. והנה מורכבות נוספת, אתגר נוסף: הגם שהצליחה, היא נדרשת להוכיח שוב ושוב את הצלחתה, את ההתמקדות באמנותה שלה, את עלייתה לבמה "מֵחָדָשׁ בְּכָל לַיְלָה", כברוטינה בלתי נגמרת.



נראה לי שהתחושה המתריסה הולמת כל חוויה אנושית של הצלחה אישית בחברה המערבית. הוסיפו לזה את המאבק של עולה חדשה, ילדה בת חמש בחברה הישראלית הבזה לאחר, גם במסגרת שהיא לכאורה מגוננת וחפה ממניירות חתרניות, בגן הילדים, המסמנת את השונה ללא מילים: "אֲנִי הָיִיתִי בַּת חָמֵשׁ.../ אֲנִי הִגַּעְתִּי לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן בַּגַּן/ בְּשִׂמְלַת תַּחֲרָה לְבָנָה וּפַפְיוֹן אָדֹם" (׳אחים׳, עמ׳ 53).

הדוברת אינה מציינת מה קרה כשהופיעה בגן בתלבושת שאינה אופיינית ולא כיצד הרגישה. אין צורך להישען על ספרות מחקר כדי לציין את תמימותם, כנותם וישירותם של ילדי גן, לעתים עד כדי הצקה לשונה ושימוש באלימות וברוע שאת סיבותיהם לא נפרט כעת. בנוסף, המבעים ההתנהגותיים של ילדים נוטים לחקות את אלו של ההורים, בסגנון הדיבור, במבעו, בסגנון הלבוש, והרי ההורים הם ממרכיביו של הפאזל החברתי הישראלי. "לַעֲבֹר מְדִינָה זֶה כְּמוֹ לָטוּס לָחָלָל" (׳היסטוריה׳, עמ׳ 74), הדוברת ספק מתארת, ספק קובעת. הדימוי "כְּמוֹ לָטוּס לָחָלָל" ממחיש את ההבדלים העצומים בין שני המקומות וכיוצא מכך את השינויים שהעולה נדרש להם. ריף כותבת על השתלבות במדינה שאחד ממאפייניה הוא קליטת עלייה. היא חווה זאת בפעם הראשונה, אך חוויית הקליטה משקפת בעצם את סך חוויות הקליטה של מי שכבר נוכח כאן; והוא – בעיניו הביקורתיות, קולט פסיבי ואולי בעיקר – שופט וחורץ גורלות של האחר, החדש, זה שחווה הלם תרבות ועליו להתמודד עם דעות קדומות שמושלכות עליו מרגע ירידתו מכבש המטוס, ועוד שנים רבות תחת התווית "עולה חדש".

וכשהסובייקט העולה, שנכנסת לשעריה של תרבות ישראלית מציצנית, החלטית ופסקנית, היא מבקשת לזעוק את זהותה האמיתית. למעשה היא מנסה בעיקר להילחם את מלחמת הזהות של הוריה, המתקשים לתמלל את זהותם ועסוקים בפרנסה כדי לספק לילדיהם חינוך משובח, כולל העשרה בלתי פורמלית בחוגים שונים, שכדי לממנם מצאו דרכים יצירתיות לרווח קטן נוסף על מה שהשתכרו. יוצא שההורים ביטאו בפועל כישורי חיים שאותם, כך נדמה, היטיבו ילדיהם להפנים וליישם. כך למשל, בחר אחיה המבוגר של הדוברת ללמוד במוסד חינוכי שהוא סמל לישראליות, מופת וחתירה למצוינות אישית וחברתית, הפנימייה הצבאית בחיפה. הדוברת בדרכה סימנה הצלחה בהתגייסות לצבא ובקורס קצינים, על אף הקשיים שחוותה במהלך השירות. לחוויית הקליטה תחת עינה הבוחנת והביקורתית של החברה יש זוויות שונות ורבות, וריף פותחת אשנב לזווית הפנימית־המשפחתית, שבה ההורים מבוקרים על ידי ילדיהם, אלו שמצליחים להשתלב בחברה, לרוב מהר יותר מהוריהם. ואולי זאת אך למראית עין, והאחים עורכים השוואות ובוחנים את הישגיהם זה מול זה, תהליך שיש בו אתגר ומוטיבציה להצלחה. בשיר ׳אחים׳ (עמ׳ 53) היא עורכת השוואה בינה לבין אחיה הגדול; השיר ׳אלן דלון גבריט פה פרנצוסקי׳ (עמ׳ 16) משקף חוויית אחאות טבעית, שבה ויכוחים ותחרות סמויה בין אחים מובילה להישגים, לחישול ולהבנה: "אֲנִי לֹא נִשְׁאַרְתִּי בַּתַּחְתִּית,/ הִשְׁתַּלַבְתִּי כְּמוֹ גְּדוֹלָה,/ וּמִי אַתָּה שֶׁתַּגִּיד לִי אֵיךְ לְדַבֵּר", היא מבקרת ומוכיחה את אחיה הגדול מהמקום הבטוח שבו היא נמצאת, "ומי אתה שתגיד לי איך לדבר" (עמ׳ 16). להוריה, במיוחד לאמה ולסבתה, היא מקדישה לא מעט שירים שבאמצעותם היא מנסה לבחון את השתלבותה שלה בחברה הישראלית וגם לבטא תוכחה כלפי חברה הישראלית, הממהרת לשפוט את האחר על בסיס דעות קדומות: "אִמָּא שֶׁלִּי לֹא הָיְתָה עוֹלָה מַסְרִיחָה מֵרוּסְיָה./ אִמָּא שֶׁלִּי הָיְתָה לִיבֶּרָלִית,/ עִם מִינִיוּת מִתְפָּרֶצֶת/ וּתְשׁוּקָה אֲסוּרָה./ לֹא סְמַרְטוּט רִצָּפָה,/ אִמָּא שֶׁלִּי הָיְתָה מוֹכָנָה/ לָרֶדֶת,/ כְּדֵי לְגָרֵד אֶת הַסִּכּוּי לַעֲלוֹת חֲזָרָה./ אִמָּא שֶׁלִּי הָיְתָה זוֹנָה!" (׳חלום חוזר׳, עמ׳ 34)

ביקור בבית הקברות הוא חוויה משמעותית עבור הדוברת. בקריאה ראשונה אני שואלת את עצמי, מה עניינו של שיר (יפה) על ביקור בבית קברות, בספר שהמחאה והביקורת על הקליטה מונפות בו בחיוניות ובעוזות? תכיפות הביקורים (׳ביקור חודשי בבית הקברות׳) מלמדת על משפחה מלוכדת, נאחזת בשורשיה. בשיר האחרון ׳הפי־לוג׳ שהוא כעין סיכום לסך החוויות וההישגים, שהם חוויות כשלעצמם, מזכירה ריף – "קֻבַּרְתִּי בַּת דּוֹדָה בַּת תְּשַׁע עֶשְׂרֵה" (עמ׳ 81). חוויית המוות תופיע שוב בשיר הארס פואטי ׳שירי יום הולדת׳ בהצהרתה של הדוברת: "אֲנִי אוֹהֶבֶת לְבַקֵּר/ בְּבָתֵּי כְּלֶא/ בְּבָתֵּי קְבָרוֹת/ וּבָתֵּי בֹּשֶׁת./ כָּכָה זֶה/ כְּשֶׁמַּחְפְּשִׂים בַּיִת" (עמ׳ 65). המוות מסתבר כחלק ממהלך החיים, אף הוא כביטוי לתשוקת ההתאקלמות, לרצון להכות שורשים והוא גם בבחינת אישור טוטלי, בלתי מעורער, לשייכות למקום.

ואלה "שורשים כפולים", כניסוחה של רחלי אברהם איתן (במחקרה על שיריו של איתמר יעוז קסט ועל תחושת כפל

הזהויות שמלווה אותו שנים אחרי עלייתו ארצה). שורשיה של הדוברת פונים גם לדמותה של הסבתא שהיתה אהובה ומשמעותית וניכר שהיתה סמכות לא פחות משפיעה מההורים. הסבתא מצידה גם היא אינה עושה הפרדה בין בתה לנכדתה: "כְּשֶׁסָּבְתָא אָמְרָה: יַלְדָּה, תִּלְמְדִי מֵהַטָּעוּיוֹת שֶׁלָּנוּ/ הִיא הִתְכַּוָּנָה לוֹמַר לְאִמָּא שֶׁלִּי:/ אֲנִי אָמַרְתִּי לָךְ/ וְאַתְּ הָיִית טִפְּשָׁה." ('איך היה בבית הספר', עמ' 51). בין נשות המשפחה מן הדורות השונים שזור חוט בלתי ניתק של אחריות הדדית, ובייחוד ניכרת האחריות לוודא שהדור הצעיר לא יחזור על טעויות המבוגרים. לטענת הסבתא הן היו – "... כְּמוֹ כֻּלָּם,/ טִפְּשׁוֹנֶת מִשְׁטָרִים."

תמימותם של העולים היא מוטיב חוזר בשירים, והדוברת מצביעה על ביטויי התמימות בקרב דמויות מן המעגל המשפחתי. אך דומה שיותר מהם, היא זאת שזקוקה למיפוי ההתנהגותי. מתוך היותה קשורה לאמה ולסבתה, עולה בקרבה החשש שגם היא כמותן "טִפְּשׁוֹנֶת מִשְׁטָרִים", זו שניסתה לרצות את החברה שנקלטה אליה, שרשימת הישגיה פרושים בשיר האחרון 'הפי־לוג'. ריף מתוודה שהגיעה לחוף מבטחים והבטיחה את עתידו של בנה, אך היא מודה שבמלחמתם של הוריה לא הצליחה, ומבקשת את סליחתם על כך. ◆

ד"ר עופרה מצוב כהן היא חוקרת ספרות ומרצה לספרות עברית בחוג לספרות שבאוניברסיטת אריאל.

נועם ויסמן

מסלול החזרה הביתה

יעל גלוברמן: מפת חצי האי, הקיבוץ המאוחד 2019, 110 עמ'

על רקע הדיבור האינסופי כמעט על "מצב השירה" וההתרפקות המוצדקת לפעמים על העבר, כמה טוב לפגוש לפתע שירה גדולה שנכתבת ויוצאת לאור עתה; שירה בעלת מנעד לשוני עכשווי טבעי ועם זאת לא דל ולו בשמץ – רחוק מלהיות מובן מאליו. אבל גדולתו של ספרה החדש של יעל גלוברמן אינה רק בשפתו ובסגנונו כי אם (ואולי בעיקר) בשילוב הנדיר בין ביטוי רגשות כן של המשוררת עם התבוננותה המקורית והרגישה – מדויקת, חומלת, אף מזדהה עם האחר באחרותו. משוררת שאיננה מרוכזת בעצמה! הנה 'הומלס בצפירה':



כְּשֶׁנִּשְׁמַעַת הַצְּפִירָה שֶׁל יוֹם הַזִּכָּרוֹן
הַקַּבְּצָן חָסַר הַבַּיִת מֵרְחוֹב הַנְּבִיאִים
קָם וְעוֹמֵד זָקוּף כְּמוֹ צָ'לוֹ
שֶׁמִּישֶׁהוּ סוֹף סוֹף נָתַן לוֹ תָּווים:

לְמֶשֶׁךְ שְׁתֵּי דַּקּוֹת מְהַדְּהֲדוֹת
הוּא אֶחָד מִכֻּלָּם, יֵשׁ לוֹ מָקוֹם
יֵשׁ לוֹ חֶדֶר בָּאָבְדָן
הַלְּאוּמִי.

הדיאלוג נוכח ומודגש למן הפתיחה ממש, בשיר 'השאלון' הקודם לשער הראשון. והוא אותנטי ונוקב: "בְּקוּר חָטוּף אֲצַל חָבֵר/ שֶׁאֲנִי מְאַבֶּדֶת תּוֹךְ כְּדֵי בְּקוּר" (מתוך Stalking), או למשל השורה המסיימת את 'שיר מעונה קשה': "זֶה הָעִנְיָן: לֹא לִהְיוֹת אֲהוּבָה." ואין זה משנה אם נסכים עמה (לטעמי העוני הוא לא להיות אוהב).

זוהי כנות ממוקדת וקולעת, מלב אל לב, מוטב אולי: יוצאת מן הבטן והופכת את הבטן כפי שעושה שירה במיטבה. בניגוד לשירה הבורגנית מן הסוג המצוי כאן לרוב. לרוב מדי. לרבות שירה שלכאורה מנסה לברוח מן ה"מציאות" הבורגנית אך אינה אלא דרך מתוחכמת פחות או יותר ללכת עם ולהרגיש בלי.

'בלי' של יעל גלוברמן, אחד הבולטים בשירי הספר לטעמי, ממחיש את כוחה של השירה לתאר את החלל הנפער, את השלילה האינסופית של כל מה שהיה או יכל להיות או של התקווה שעוד יהיה, למן שורתו הראשונה – "לֹא שׁוֹמְעִים נְבִיחוֹת בָּעִיר תֵּל אָבִיב" ועד השלילה הכפולה ומכמירת הלב שבסופו, הממזגת את החוץ עם הפְּנים: "אֲנִי מְנַשֶּׁקֶת אוֹתְךָ בְּלִי אַהֲבָה/ בְּלַיְלָה בְּלִי יָרֵחַ." ואילו על כתיבה שאיננה ברירה מעידה היטב המשוררת עצמה: "פַּעַם לִכְתֹּב הָיָה מַסְלוּל הַבְּרִיחָה/ עַכְשָׁו הוּא מַסְלוּל הַחֲזָרָה הַבַּיְתָה" (מתוך 'שביל פירורי הלחם').

הספר כולל שירים שנכתבו במשך קרוב לעשור, ומעורר את התחושה של שירים שהבשילו והתגבשו באורך רוח לאמירה מתפתחת ומעמיקה; בלי נפילות, רק עם קפיצות מדי פעם, אם לצטט את אבחנתה של המשוררת. הם משרטטים מפה של מי שלעתים לא כאן, לא שם, לא מנותקת לגמרי – חצי אי – אבל מתגעגעת לחיבור מלא. רק לא לוותר, להמשיך לנוע, לרוץ, בעולם מלא זאבים. אם כי לדעתי דווקא שירי הגעגוע שלה עצמה פחות בולטים יחסית במקוריותם. בניגוד לתיאור הנהדר של הגבר הזר ש"גָּוו מִתְקַמֵּר אֵלַי בְּחֵן אֲמִתִּי שֶׁל חַכָּה" (מתוך 'אני רואה מה שהוודקה רואה'), תיאור החוזר ומכה בסוף השיר עם שינוי אחד: חנו התחלף בכמיהתו, "כְּמִיהָה אֲמִתִּית שֶׁל חַכָּה".

מדי פעם פולחות את הכנות הרצינית, הנוקבת, הפוגות הומור ('מה שזז אצלך'), מה טוב – הכיצד היינו שורדים ללא הומור ומוזיקה? וזהו הומור נוקב בדרכו שלו. אף הוא מדויק כהבעת קשת הרגשות לכל אורכו של הספר, מדויקת כמו מטאפורה. כדיוקן של ההתבוננות ודרכי תיאורה: "קַח לְמָשָׁל זְרִיחָה./ הָעוֹלָם יוֹדֵעַ לְהִתְלַקֵּחַ בַּעֲדִינוּת כָּזֹאת/ בְּלִי לְהִשָּׂרֵף" (מתוך 'למה אנחנו לא יודעים לעשות את זה אחרת').

זוהי שירה נוגעת, שירה מעוררת הזדהות והשראה. ◆